

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-37>

УДК 330.34:338.054.23(477)

Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток

Цвігун Т.В.

кандидат економічних наук, старший викладач
Хмельницького національного університету

Нечипорук О.І.

студент
Хмельницького національного університету

У статті розглянуто сутність тіньової економіки та її основні види. Досліджено вплив тіньової економіки на економічне життя суспільства. Виявлено причини, що сприяють розвитку тіньової економіки в сучасному світі. Розглянуто особливості впливу інститутів тіньової економіки на економічний розвиток країн ЄС та України.

Ключові слова: тіньова економіка, рівень тінізації, тіньовий сектор, економічна безпека.

Цвігун Т.В., Нечипорук О.І. ТЕНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ: ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

В статье рассмотрены сущность теневой экономики и ее основные виды. Исследовано влияние теневой экономики на экономическую жизнь общества. Выявлены причины, способствующие развитию теневой экономики в современном мире. Рассмотрены особенности влияния институтов теневой экономики на экономическое развитие стран ЕС и Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, уровень тенизации, теневой сектор, экономическая безопасность.

Tsvigun T.V., Nychporuk O.I. ECONOMIC TRENDS: CAUSES AND FEATURES OF INFLUENCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT

In the article the essence of the shadow economy and its main types are considered. The influence of the shadow economy on the economic life of society is investigated. The reasons that contribute to the development of the shadow economy in the modern world are revealed. The peculiarities of the influence of shadow economy institutes on the economic development of the EU and Ukraine are considered.

Keywords: shadow economy, level of shadowing, shadow sector, economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі з проблемою тінізації економічних процесів стикаються майже всі країни світу. Поширення тіньової економіки призводить до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди й до неможливості регулювання економіки ринковими методами із застосуванням інструментів грошово-кредитної та податкової політики, розшарування населення, підриву довіри до влади та гальмування реформ. Тому проблема тінізації економіки є надзвичайно актуальною і дослідженню цього явища приділяється дуже велика увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення цього питання зробили багато вчених-економістів, серед яких: А.В. Базилюк, З.С. Варналій, Д.І. Коваленко, С.О. Коваленко, О.М. Морицян, Ю.В. Пічугіна, В.М. Семененко, Б.М. Стефанишин, А.В. Такаченко, А.В. Чорна та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблеми тінізації економіки в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньова економічна діяльність є складним і багатограним явищем, яке існує і розвивається в будь-яких суспільно-політичних умовах. Існує думка про те, що тіньова економічна діяльність виступає як наслідок недосконалості державного контролю в економічній сфері. Загалом неконтрольовану сферу економіки поділяють на чотири сегменти: традиційна економіка, неформальна економіка, тіньова економіка, кримінальна економіка [1].

Тіньова економіка є сегментом частково контрольованої державою економіки, який не фіксується у статистичній звітності з метою приховування доходів, ухиляння від сплати податків.

Тіньова економіка – це фактично неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл,

обмін і споживання матеріальних благ, цінностей та послуг [2].

Існують різні види тіньової економіки. До неофіційної економіки відносять легальні види економічної діяльності, у рамках якої має місце незафіксоване статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків, від необхідності дотримання правових норм і стандартів (техніка безпеки, охорона довкілля) і т. д. Фіктивна економіка – це економіка приписок, спекулятивних угод, а також хабарництво та будь-якого роду шахрайство, пов'язане з отриманням та передачею грошей. Підпільна економіка – це всі не дозволені законом види економічної діяльності (виробництво наркотиків і торгівля ними, контрабанда, проституція і т. д.) або хоча й дозволені законом, але здійснювані людьми, котрі не мають на це права (наприклад, медичні послуги, що їх надають люди без належної фахової освіти).

Історія тіньової економіки розпочинається з виникненням держав, тоді ж з'являються окремі її ознаки. Проблема тінізації економіки набула великого значення в кінці ХХ ст., коли тіньовий сектор почав проникати в усі сфери економічних і суспільних відносин майже в усіх країнах світу.

Як показують західні дослідження, існує взаємозв'язок між розвитком легальної і тіньової економіки. Зокрема, на початку 90-х років

у країнах, де спостерігалось відносно незначне зростання легальної економіки (наприклад, у Польщі, Латвії), тіньова економіка швидко зростала. Там, де швидко росла офіційна економіка, спостерігався помірний ріст неофіційних форм господарювання (Іспанія, Португалія) або навіть їх скорочення (Австрія, Франція). Отже, тіньова економіка стала своєрідним стабілізатором економіки західних країн, а саме: чим менше приріст виробництва в офіційному секторі, тим вище підйом в нелегальному, і навпаки [3, с. 72].

Причин існування тіньової економіки багато. Їх можна виокремити в чотири основних групи: фінансово-економічні, соціально-політичні, правові та адміністративні (табл. 1).

Рівень тінізації економіки 10–12% від ВВП вважається нормальним, 20% – критичним для легальної економіки, 40% – катастрофічним [4, с. 49]. Тіньова економіка за допустимого рівня має й позитивний ефект: відкриває нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової; з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут; амортизує потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом.

Швейцарський економіст Дітер Кассел сформував три позитивні функції тіньової економіки, які мають стабілізуючий вплив у ринковій економіці:

Таблиця 1

Причини, що сприяють розвитку тіньової економіки

Групи причин	Причини формування тіньової економіки
Фінансово-економічні	– кризи фінансової системи; – високі ставки, велика кількість та складний механізм розрахунку податків; – встановлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; – прагнення підприємцями отримати надприбутки; – занадто високий рівень податків; – взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами
Правові	– слабке забезпечення правоохоронних структур необхідними матеріально-технічними ресурсами; – низький рівень правового знання та правової культури населення; – слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах; – необмежене нормативно-правове поле у державному законодавстві та значна кількість механізмів здійснення тіньових операцій; – відсутність чіткої межі між офіційною та тіньовою діяльністю
Адміністративні	– адміністративні бар'єри, що перешкоджають розвитку легального бізнесу; – некомпетентність державного управлінського апарату; – відсутність в економіці залежності оплати праці чиновників від конкретних результатів їхньої роботи.
Соціально-політичні	– невпевненість підприємців у стабільності ринкового економічного курсу; – фактичне подвійне оподаткування; – деградація культури; – низький рівень соціальних благ, що отримуються найнятими робітниками в легальній економічній діяльності.

1) «економічне мастило» – згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою, наприклад під час кризи;

2) «соціальний амортизатор» – пом'якшення небажаних соціальних суперечностей (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище бідних);

3) «вбудований стабілізатор» – тіньова економіка поповнює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг у легальному секторі, збільшуючи тим самим споживчий попит) [5, с. 63].

Проте у цілому вплив тіньової економіки на суспільство є скоріше негативним, аніж позитивним. Зазначимо, що критичним рівнем тіньової економіки вважається показник 40–50%, коли протиріччя між легальним і тіньовим бізнесом спостерігається майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства і можна говорити, що не держава керує економікою, а тіньові структури.

Тіньова економіка справляє значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Основними негативними наслідками тіньової економічної діяльності є: нелегальне виробництво офіційно дозволених товарів, ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів у межах офіційної економіки, валютно-фінансові та фондові порушення в межах офіційної економіки тощо.

У країнах ЄС розвиток тіньової економіки зумовлюється недостатнім рівнем розвитку товарно-грошових відносин, соціально-економічної інфраструктури та інститутів, надлишковою пропозицією праці, низьким економічним зростанням, нерівністю доходів, корупцією та неефективністю державного регулювання та ін.

Остання економічна криза стала однією з причин розгортання тіньових процесів у світі, зокрема в країнах ЄС. З погляду розмірів тіньового сектору країни ЄС можна розбити на три групи: 1) із найменшим розміром тіньової економіки (Австрія та Люксембург – 8,2%, Нідерланди – 9,8%, Франція і Великобританія – 11%, Ірландія – 12,8%, Фінляндія і Німеччина – 13,7%, Данія – 13,8%, Швеція – 14,7%, Словаччина та Словенія – 16%, Чехія – 16,4% та Бельгія – 17,1%); 2) країни, у яких показники тіньової економіки середні по всіх країнах ЄС та становлять майже чверть ВВП (Іспанія – 19,2%, Португалія – 19,4%, Італія – 21,2%, Угорщина – 22,8%, Греція – 24,3%); 3) країни з показником тіньової економіки, найбільшим

серед усіх країн ЄС та становлять третину ВВП (Польща – 25%, Мальта – 25,8%, Кіпр – 26%, Латвія – 26,5%, Естонія – 28,6%, Литва – 29%, Румунія – 29,6% і Болгарія – 32,3%) [4].

Згідно з дослідженнями французького журналу *Le Monde*, 66,5% тіньової економіки ЄС становить нелегальна праця людей, які найчастіше працюють у будівництві, сільському господарстві та працюють вдома. Інші 33,5% утворюють доходи, які приховувані від податкових органів, найчастіше у сфері роздрібною торгівлі, прибутки барів, оплата за послуги таксі тощо. Найбільші розміри тіньової економіки у будівництві – 35%, оптовій і роздрібній торгівлі – 25%. Що цікаво, на відміну від України в країнах ЄС у таких секторах, як видобуток корисних копалин, електроенергетика та фінанси, тіньова економіка майже повністю відсутня [3, с. 74].

У ЄС діє європейська система боротьби з легалізацією доходів злочинного походження. Вона більш ліберальна: банки не обов'язково повідомляють спеціальні органи про всі операції, суми за якими перевищують установлену межу. Вони інформують їх лише про ті операції, які видалися їм підозрілими.

У ЄС для подолання тіньових схем виплати заробітної плати також упроваджуються на державному рівні заходи щодо зміцнення співпраці держави та підприємств-роботодавців, утворення партнерських, взаємовигідних відносин. В особливо складних випадках, коли виникають проблеми зі сплатою податків, нестачею обігових коштів, державні податкові органи йдуть назустріч підприємствам: надається розстрочка зі сплати податків, зменшується розмір пені (штрафів), яку необхідно виплатити підприємству, крім заборгованості з податків, іноді застосовується реструктуризація заборгованості (якщо підприємство довело, що його труднощі тимчасові та поправні).

Зокрема, Франція та Німеччина обмежили можливість проведення експортно-імпорتنих операцій національними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах та оптимізували податкову систему. У Польщі існує заборона господарської діяльності тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин. Польща застосовує кримінальну відповідальність до порушників авторських прав та ввела майнову відповідальність юридичних осіб за здійснення злочину. Великобританія посилила роль державних спеціальних служб у контролі над поширенням тіньової економіки в країні та незалежність судів, віддавши їх під громадський контроль.

В Україні основними причинами тінізації економіки є: відсутність повноцінного ринкового середовища; недостатність інституційного забезпечення економічної політики; неефективність управління державною власністю і захисту прав власників; системні вади податкової системи; незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; деформація структури зайнятості; недоліки в діяльності судової влади; корупція [4, с. 49–50].

Зазначені причини розвитку тіньової економіки призводять до негативних наслідків в офіційному економічному секторі, серед яких:

1. Втрата податкових надходжень до бюджету і, як результат, ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави.

2. Недієвість управлінських рішень внаслідок відсутності повної та об'єктивної офіційної інформації про розвиток економічних процесів в Україні.

3. Скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів в Україні через ускладнення відкритого витрачання тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів та їх відтік за кордон.

4. Зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує процеси при-

ватизації та фінансового оздоровлення виробництва [6, с. 371].

Таким чином, сучасні процеси політичної та економічної перебудови України свідчать, що серед багатьох проблем, які загрожують економічній безпеці держави та потребують радикального вирішення, особливої уваги заслуговує проблема тіньової економіки.

Висновки з цього дослідження. В умовах глобалізації зростає загальний рівень тіньової економіки у світі незалежно від рівня розвитку економічної системи держави. Деякі науковці зазначають про існування тіньової економіки не лише в межах окремих країн, а за умов існування глобальних гравців (держав, організацій), що й є носіями тіньових процесів у світі.

Тіньова економіка негативно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства. Вона зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку, істотно впливає на соціальні процеси, які відбуваються в трансформаційному суспільстві. Зростання рівня тінізації економіки та її кримінальних наслідків гальмує процеси державотворення в країні. Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, оскільки вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базиліук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні: монографія. К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. 206 с.
2. Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб. / за заг. ред. В.М. Семененка, Д.І. Коваленка. К.: Центр учбової літератури, 2010. 360 с. URL: <http://pidruchniki.com/11350717/politekonomiya>.
3. Пічугіна Ю.В., Чорна А.В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 5. С. 71–74.
4. Ткаченко А.В. Тіньова економіка та її вплив на економічну систему. Бізнес Інформ. 2012. № 10. С. 47–51.
5. Тіньова економіка та її роль в економіці України / О.М. Морицян, В.Ф. Морицян, Б.М. Стефанишин. Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2014. Вип. 10. С. 61–66.
6. Варналій З.С. Тіньова економіка сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

REFERENCES:

1. Bazylyuk A. V. Tinjova ekonomika v Ukraini: monografija / A. V. Bazylyuk, S. O. Kovalenko. – K.: NDEI Minekonomiky Ukrainy, 1998. – 206 s.
2. Ekonomichna teorija. Politekonomija: navch. posib. – Za zagh. red. V. M. Semenenka, D. I. Kovalenka. – K.: Centr uchbovovi literatury, 2010. – 360 s. – Rezhym dostupu: <http://pidruchniki.com/11350717/politekonomiya>
3. Pichughina Ju.V. Specyfika funkcionuvannja tinjovoi ekonomiky JeS / Ju. V. Pichughina, A. V. Chorna // Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky. – 2015. – # 5. – S. 71-74.
4. Tkachenko A.V. Tinjova ekonomika ta jiji vplyv na ekonomichnu systemu / A. V. Takachenko // Biznesinform. – 2012. – # 10. – S. 47-51
5. Morycan O. M. Tinjova ekonomika ta jiji rolj v ekonomici Ukrainy / O. M. Morycan, V. F. Morycan, B. M. Stefanyshyn // Visnyk Prykarpatskoghoh universytetu. Ekonomika. – 2014. Vypusk 10. – S. 61-66.
6. Varnalij Z. S. Tinjova ekonomika sutnistj, osoblyvosti ta shljakhy leghalizaciji: monografija / Z. S. Varnalij. – K.: NISD, 2006. – 576 s.